

Biologiya Fanini O'qitishda Interfaol Ta'limning Ahamiyati

Joldasbaeva Elenura Kidirbayevna¹

Annotasiya: Ushbu maqolada biologiya fanining maqsad va vazifalari, fanning tashkil etilishi, fanlar aro bog'liqligi, biologiya fanini o'qitishda interfaol ta'limning ahamiyati haqida bayon etilgan.

Tayanch so'zlar: o'quv, jarayonlar, prinsiplar, qonuniyatlar, bilim olish, ishlatish, tahlil, sintez, baholash.

Biologiya - o'quv, jarayonlar, prinsiplar va qonuniyatlar to'g'risidagi fandır. Mazkur prinsip va qonuniyatlarni bilish o'qituvchiga maktab biologiya kursi bilan bog'liq o'quv-tarbiyaviy jarayonlarni zamon talablariga mos holda tashkil etish va boshqarish imkonini beradi. Biologiya fan sifatida barcha fanlar bilan bog'liq o'quvchilarning bilim olish, tarbiyalanish va rivojlanishini nazariy va amaliy jihatidan tadqiq qilishni maqsad qilib qo'yadi. Fanning asosiy belgisi bo'lib, maqsadning aniqligi, o'rganish predmeti, bilimlarni bilish usullari va shakllari hisoblanadi. Shu bilan birga fanning rivojlanish tarixi, uning boyishiga sababchi bo'lgan kashfiyotlarni bilish ham muhim sanaladi.

Biologiya o'qitishning hozirgi davrda samarali bo'lishi o'quvchilarning o'quv, mehnat va jamoat faoliyatlarida qatnashishi uchun zarur bo'lgan biologik bilimlar, ko'nikmalar, malakalarni egallaganliklari bilan belgilanadi. Ular esa o'z navbatida o'quvchilarning tarbiyalanganlik natijasida, dunyoqarashi, e'tiqodi, tabiat, jamiyat va shaxsga bo'lgan munosabatida namoyon bo'ladi. O'quvchilarning rivojlanish darajasi, qobiliyati, jismoniy va aqliy jihatdan takomillashtirishga bo'lgan ehtiyoji bilan ifodalanadi. Biologiya o'qitishning maqsadi yuqorida qayd qilingan omillardan kelib chiqadi. Biologiya o'qitishning maqsadlarini bilish o'qituvchiga o'qitish jarayonini boshqarish imkoniyatini beradi.

Maktablarda biologiya o'qitishning umumiy metodikasi barcha biologik o'quv fanlariga oid o'qitishning maqsadi, vazifasi, mazmuni, prinsiplari, usullari, vositalari, shakllari, biologiyani o'qitish tarixi, bosqichlari kabi masalalarni qamrab oladi. Biologiyani o'qitish o'quvchilarning yosh xususiyatlariga mos bo'lgan taqdiridagina samara beradi. Masalan, o'smirlarda ya'ni VII sinf o'quvchilarida diqqat beqaror bo'lgani sababli biologiya o'qituvchisi dars jarayonida bir necha metodlardan foydalanib, o'quvchilar faoliyatini almashtirib turadi, hamda ularning tafakkurini aniq ekanligini e'tiborga olib, ko'rgazmali vositalardan ko'proq foydalaniladi. Yuqori sinflarda esa o'quvchilar diqqati barqarorlashgani va ularda abstrakt tafakkur rivojlangani uchun darslar ko'proq ma'ruza shaklida o'tkazilishi va bir, ikki metoddan foydalanish kifoya qiladi.

Tirik tabiat vakillarining tashqi, ichki tuzilishini hayot faoliyatini tashqi muhit bilan aloqasini to'g'ri tushuntirish o'simlik, zamburug', hayvon, mikroorganizmlarni aniqlash, ulardan mikro va makropreparatlar tayyorlash, ular ustida kuzatish, tajribalar olib borish, o'qituvchidan yaxshi nazariy bilim, amaliy tayyorgarlikni talab qiladi.

Biologiya fanining asosiy maqsadi tirik va o'lik tabiati to'g'risida tadqiqot o'tkazish orqali yangi bilimlarni hosil qilish bo'lsa, maktab biologiya o'quv fanining maqsadi, o'quvchilarning yoshiga mos ravishda ularga biologik bilimlar, ya'ni biologik tushuncha, qonunlar, nazariyalar berishdan, bilimlar va uni tushuntirishdan iborat.

Keyingi paytlarda jamiyatimizda har bir inson uning boshlang'ich bilim darajasi qanday bo'lishidan qat'iy nazar istalgan sohadan bilim olishga haqli deb topildi va uning kelajakda davlat muassasalarida

¹Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti 2-kurs biologiya talim yonalishi talabasi

yaxshi mansab egallashi maqsadida ta'lim muassasalariga jalb qilish odat bo'lib qoldi. O'quv muassasalariga faqatgina bir necha fandan testlar topshirgan holda kirishni tashkil qilish ham, o'quvchilarning dunyoqarashi va bilimlarini chegaralangan hamda bir tomonlama bo'lishiga sabab bo'lmoqda. Bundan tashqari, ta'lim berish jarayonida asosiy diqqat-e'tibor ta'lim muassasalarida qanday fanlardan dars berish, qanday ta'lim standartlariga rioya qilish va qanday kitoblardan foydalanishga qaratildi xolos. Bunda, ming afsuski, ta'lim berishning asosiy omili va yurituvchi kuchi bo'lgan bir nima yoddan chiqarildi – bu eng asosiy omil esa shak-shubhasiz – o'qituvchidir.

Haqiqatdan ham, o'quvchilarga ta'lim berish va malakali o'qituvchi bo'lish juda murakkab hamda ko'p mehnat talab qiladigan faoliyat turidir. Bizning jamiyatda o'qituvchilik professional ish turi hisoblanib, ularning jamiyatdagi o'rni va ahamiyati beqiyosdir. Zamonaviy o'qituvchilar tibbiyot, texnika, iqtisodiyot boshqa soha mutaxassislariga o'xshab, o'ziga xos qoida va standartlar asosida ishlaydilar. Barcha zamonlarning va mamlakatlarning olim hamda yetakchi mutaxassislari bu haqda ko'p yillardan buyon bosh qotirib kelgani hech kimga sir emas. Bularning ichida eng inqilobiy va ijobiy fikrni insonlarning bilim olish jarayonini o'rganish bo'yicha yirik G'arb mutaxassisi Blum bildirgan va o'zining mashhur aktiv (faol) bilim olish tizimi konsepsiyasini ishlab chiqqan. Bu tuzilma ko'pincha «Bilim olishning olti pog'onasi yoki Blum taksonomiyasi» deb ataladi. Bu taksonomiya quyidagi asosiy bosqichlardan iborat:

Bilim olish – Asosiy dalillarni qidirish va topish, xotirada saqlay olish, tavsiflash, tanish, qayta jonlantirish, nomini aytish, izlanish, tuzi-lishini bilish va ko'rsatish kabilar orqali amalga oshadi.

Tushunish – qayta so'zlash, mohiyatini tushunish, tushuntirish, tasvirlash va boshqacha usulda hamda boshqacha so'zlar bilan ta'riflay olish natijasida erishiladi.

Ishlatish (qo'llash) – olingan bilimni boshqa sharoitlarda qo'l-lash (ishlatish, yechish, tajriba o'tkazish, qo'llash, kuzatish, oldindan bashorat qilish, biror-bir muammoni hal qilish)ni o'z ichiga qamrab oladi.

Tahlil (Analiz) – tushunchalar orasidagi asosiy munosabatlarni aniqlash va ularning mohiyatini tushunish – soha materialini (bilimni, hodisani, mashinani, ma'lumotni) tashkil etuvchilarga (tarkibiy qism-larga) bo'lib chiqish va ularning har birining vazifasini tushunib chi-qish. Oddiydan murakkabga va murakkabdan oddiyga yo'nalishida tah-lil qila olish (qismlar orasidagi munosabatlarni aniqlash, bir-biriga ulash, birlashtirish, bo'lib chiqish, turkumlarga ajratish, guruhlarga ajra-tish, umumiy qonuniyatlarni topish, toifalarga bo'lib chiqish).

Sintez – yangi narsani (bilimni, predmetni, mashinani) uning bir qancha qismlaridan (bo'laklaridan) va ularning xossalaridan foydalangan holda tashkil qilish (tuzish, konstruksiya yig'ish, kombinasiyalash, yangi fikr yaratish, yangi farazlarni taklif qilish), ularni sinashni amalga oshirish va natija asosida yangilarini mavjudlariga ra-qobatchi sifatida ishlab chiqish.

Baholash – erishilgan natijani aniqlash, qaror qabul qilish yoki yechim topish (baholash jarayonini amalga oshirish, hal qilish, sabab va oqibat zanjiridagi aloqalarini aniqlash, toifalarga bo'lish va ularni aniqlash).

Samarali ta'lim muhitini yaratish rejalashtirilgan holatda (muhitda) guruhdagi talabalar bilan bevosita munozara va faol fikr almashinishni amalga oshirilganda uni yanada samarali qilish uchun quyidagilarga ahamiyat berilishi maqsadga muvofiq:

- a) Tinglovchilardan qanday javoblar kutayotganingizni o'z so'zlaringiz, jonli misollaringiz va boshqa usullar bilan bildirishingiz talab qilinishi mumkin. Ko'pincha talabalar Siz bergan savollarga qisqa, lo'nda, yaxshi o'ylanmagan, sayoz va mavhum javoblar bersa, Siz bundan to'g'ri xulosa chiqarib olishingiz hamda mashg'ulotni kerakli yo'nalishga burib yuborish uchun harakat qilishingiz lozim bo'ladi.
- b) Ba'zi paytlarda Sizga munozara yo'nalishini yana o'rganila-yotgan matnga (faktga, hodisaga, qoidaga) qaratishingiz ham zarur bo'lib qolishi mumkin. Bu hol munozara butunlay boshqa mavzu tomonga burilib va o'zgarib ketgan holatlarda kerak bo'ladi.

- c) Tinglovchilarga o'quvchilarda har bir masala bo'yicha xilma-xil javoblar (fikrlar, munosabatlar) mavjud bo'lishiga hurmat uyg'otish ham munozarani jonli ravishda rivojlantirishda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Bu hol talabalarning tajribalari, hayotiy ko'nikmalari va qiziqishlari xilma-xil bo'lgani uchun tabiiy ravishda yuzaga keladi. Bunda ularning kutilmagan «noklassik» savollariga urg'u berish va ularni ijobiy/ijodiy jihatdan muhokama qilish hamda kerakli yo'nalishda rivojlantirish yaxshi natijalarga olib keladi.
- d) Tinglovchilar /talabalarning javoblarini «to'g'rilash» ga urinish ko'pincha yaxshi natijalarga olib kelmaydi. Bu ularni boshqalar oldida noqulay ahvolga solib qo'yishi mumkin. Chunki ularning javoblarini amaliy tajribasini hisobga olgan holda nazardan kechirsak, bundan o'ziga xos bir ma'no topishimiz mumkin, albatta. Har qanday javobni ham qo'llab-quvvatlab, uning yaxshi tomonlarini, ratsional mag'zini topa olish va buni o'quvchilarga ko'rsatish ularda o'z-o'ziga ishonch uyg'otadi hamda ularning fikrlash jarayonini faollashtiradi. Bunda «Ish-lagan odam yanglishadi» deb ba'zi o'quvchi/talabalarga tasalli berish ham ijobiy natijalarga olib kelishi mumkin.

Ma'ruza usulida ta'lim berish va uni tashkil qilish. Ushbu usul hozirgi paytda deyarli har bir o'quv-tarbiya muassasasida keng miqyosda qo'llanilmoqda. Ma'ruza usulida ta'lim berish jarayoni quyidagi bosqichlardan iborat:

- mavzuni va dars berish maqsadini tanlash;
- tanlangan mavzu bo'yicha ko'zlangan maqsadlarni amalga oshirish uchun dars berish;
- talabalarning o'zlashtirish darajalarini kuzatish (monitoring);
- kamchiliklarni tuzatish va nazardan qochirilgan jihatlarni to'ldirish;
- ta'lim berishda quyidagi tamoyillarni qo'llash:
 1. Motivatsiya.
 2. Intilish.
 3. Jalb qilish.
 4. Faol ishtirok.
 5. O'zlashtirish darajasini kayd qilish;
- olingan natijalarni hisobga olgan holda keyingi darslarni yanada puxtarok tayyorlash.

Bunday hammabop usulni qo'llaganda o'qituvchi tomonidan barchaga bir tekisda bir xil ma'lumot berish juda ham osonlashadi. Ya'ni bunda «*Ommadan chiqqan insonlarga ommaviy ravishda xizmat ko'rsatiladi*» deb nomlangan ma'lum va mashhur tamoyilga amal qilinadi. Ma'ruza dars berish jarayonini umumiy lashtirishga imkon yaratadi va hech kimga sir emaski, talabalar hozirgi paytda xuddi shu dars uslubiyatiga qiziqib, ko'pincha unga deyarli yuz foiz qatnashadilar. O'tilayotgan darslarning asosiy qismi va mag'zi xuddi shu xilda tashkil etiladigan darslarda talabalar ixtiyoriga havola qilinadi. Shuning uchun ham, ta'lim berishning bu usulining ijobiy va salbiy tomonlarini batafsilroq ko'rib chiqishga harakat qilamiz. Haqiqatan ham, juda keng miqyosda qo'llaniladigan ushbu ma'ruza usulining ko'pchilik olim va mutaxassislar tan olgan quyidagi uch kamchiligi mavjud:

1. Ko'plab ma'ruzalarning ancha kam qismi tinglovchilar tomonidan to'la o'zlashtiriladi. Masalan, ellik daqiqalik ma'ruza davomida talabalar fikrining yo'naltirilganligini aniqlash (ushbu holda ularning konspektlaridagi yozuvlar hajmi va ma'nosi o'rganilib chiqilgan) ularning darsning 15 daqiqasi davomida 41 foiz hajmdagi materialni yozib olganliklarini, keyingi 30 daqiqada esa 25 foiz hajmidagi materialni yozib olganliklarini va butun ellik daqiqalik ma'ruza davomida talabalar ma'ruza materialining bor-yo'g'i 24 foizinigina yozib olganliklarini ko'rsatgan. Boshqa bir ilmiy izlanishda esa ma'ruza boshlanishidan 15 daqiqa o'tgandan so'ng talabalar 10 foizining diqqat-e'tibori boshqa narsalarga chalg'iy boshlagan, 25 daqiqadan keyin esa 30 foiz tinglovchilarning fikri boshqa tomonga o'zgargan, 35 daqiqadan so'ng hamma tinglovchilarning fikri tarqoq holga kelgan, 45 daqiqadan so'ng esa diqqat-e'tibor yana ham susayib, talabalarning ba'zilar mud-rab

qolgan. Bir sutkadan so'ng ularning ushbu mavzu bo'yicha olgan bilimlari tekshirilgan. Bunda tinglovchilar berilgan materialning atigi 15-25 foizinigina o'zlashtirganliklari aniqlangan. Qolgan ma'lumot va raqamlarni esa ular qandaydir noaniq hamda mavhum holda eslab qolganlar.

2. Ko'pincha ma'ruzalar tinglovchilardan oddiy, ibtidoiy va ancha sodda darajadagi fikrlashni talab qiladi. Ko'pchilik hollarda ma'ruzalarda inson miyasi va aql-idrokining vazifasi eshitish, so'zlarni ilgash, tanib olish va eslab qolish bilan chegaralanadi, xolos. Lekin shuni ham ta'kidlab o'tish kerakki, o'zgalarning biror-bir sohadagi ajoyib fikrlarini hamda mavjud dalillarni eslab qolish hech qachon samarali fikrlash hamda ijod qilishga olib kelmagan va olib kelmaydi ham. Tadqiqotchilar tomonidan aniqlanishicha, ma'ruzani insonlar orasidagi bir-biriga ma'lumot, axborot uzatish usuli sifatida munozaradan yaxshi deb bo'lmaydi. Munozara esa ma'lumot oluvchilar va uni beruvchilar orasida bevosita muloqot aloqani mustahkamlaydi, xatolarga kamroq yo'l qo'yiladi va tinglovchilarda tahliliy/mantiqiy fikrlashni rivojlantirib, ular muammolar qo'yish, tushunish/tanish va ijodiy ravishda xal qilishga undaydi/o'rgatadi.
3. Ba'zi yosh o'qituvchilar, dars berishning ma'ruza usulini talaba o'quvchilarga aytib yozdirish usuliga aylantirib, uning mavqeyini juda ham tushirib yuborishlari mumkin. Buni bir qancha sabablar bilan izohlashlari, masalan, bu sohadan o'zbek tilida adabiyot mavjud emas, talabalar bu darsdan daftarlariga bir nima yozib ketadilar, imtihonga kelganlarida bu yozuvlar yordam beradi va shunga o'xshash sun'iy bahonalar keltirishlari mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Azamjon Xaliqov "Pedagogik mahorat." Toshkent 2011
2. Azizxodjayev N.N. "Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat" O'quv qo'llanma. Toshkent 2003, TDPU-174 b
3. Saidahmedov N. Yangi pedagogik texnologiyalar. Toshkent moliya 2003
4. Tolipova J.O, G'ofurova A.T "Biologiya ta'limi texnologiyalari" Toshkent O'qituvchi 2002
5. U.Tolipov., M.Usmonboboyeva " Pedagogik texnologiyalarning tadbqiqiy asoslari." Toshkent 2006
6. Tolipova J.O "Biologiyani o'qitishda pedagogik texnologiyalardan foydalanish." 2-qism Talabalar uchun o'quv qo'llanma TDPU 2004 -75 b
7. Yo'ldoshov J.G'. "Yangi pedagogik yo'nalishlar, muommolari, yechimlari. Xalq ta'limi" 1999-y №-4
8. Ishmuhammedov R. □ Innovatsion texnologiyalar yordamida ta'lim samaradorligini oshirish yo'llari." T. Nizomiy nomidagi TDPU 2005
9. Ishmuhammedov R., Abduqodirov A., Pardaev A., □ Ta'limda innovatsion texnologiyalar" T 2008
10. Xaitov A., Boymuratov N. "Ta'limda noan'anaviy darslar va interfaol usullaridan foydalanish" T. Yangi asr avlodi. 2006.

